

BULLYING-UL ONLINE ȘI OFFLINE: VICTIME VERSUS AGRESORI

ANCA VELICU*

ABSTRACT

THE ONLINE AND OFFLINE BULLYING: VICTIMS VERSUS AGGRESSORS

In this paper I shall analyze – using data from the *EU Kids Online II* project – the spread and the impact of online and offline bullying among children and teenagers (9 to 16 year old). I will start with an overview of what cyber bullying and online bullying are in the context of, on one hand, the risks of the Internet and on the other, of the aggressive behavior in general, regardless its channel of manifestation. In the second half, I analyze the online bullying data for Romania.

Upon the theoretical set from the first part, the goal of the empirical data analysis is to sketch of victims and aggressors in terms of age, gender and socio-economic status, complemented with some psychological and behavioral features. Some of the key questions I sought an answer were: are the kids involved in such phenomena “prone” to a certain role (victim or aggressor) or the roles can be reversed? Is there a connection between their Internet user features (length of daily time online, variety of activities, level of digital literacy) and their involvement in bullying (online and offline) as victim and/or aggressor?

Keywords: online bullying, internet, children, victims, perpetrators, *EU Kids Online*.

În această lucrare voi analiza răspândirea și impactul comportamentului de hărțuire și agresare¹ pe internet și față în față, printre copiii și adolescenții (9–16 ani) din România, utilizatori de internet. Pentru aceasta, voi folosi datele din proiectul *EU Kids Online II* (Livingstone, 2011; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011), în cadrul căruia au fost investigate 25 de state (printre care și România),

* Cercetător științific la Institutul de Sociologie, Academia Română, e-mail: anca.velicu@gmail.com.

¹ Pe parcursul articolului vom opta pentru folosirea termenilor englezești de *bullying* și *online bullying*, dat fiind că, deși sensul general se poate traduce în română prin sintagme mai dezvoltate, totuși ele au fost studiate în accepțiuni atât de precise (cum o dovedește analiza studiilor pe această temă din prima parte a articolului), încât e preferabil să nu folosim în traducere parafraze care le pot modifica sensul inițial.

pentru a afla modurile de utilizare a internetului de către tineri, precum și riscurile și oportunitățile acestuia. Voi începe cu o discuție mai largă despre ce înseamnă *cyberbullying*-ul și *online bullying*-ul în contextul, pe de o parte, al riscurilor internetului și, pe de altă parte, al comportamentului agresiv în general, indiferent de mediul de manifestare, urmând ca, în a doua parte a lucrării, să analizez datele despre *online bullying*, referitoare la România (pe care le voi compara cu media europeană). Plecând de la discuția din prima parte a lucrării, analiza datelor empirice va urmări să realizeze un portret al victimelor și agresorilor în termeni de vârstă, sex și status socio-economic. De asemenea voi completa acest portret cu ajutorul caracteristicilor psihologice și de comportament, urmând să analizez în ce măsură acestea prezic implicarea ca victimă sau ca agresor în *bullying*-ul *online*. Unele dintre întrebările centrale la care voi căuta răspuns sunt: Sunt copiii implicați în aceste fenomene „predispuși” unui anumit rol (de victimă sau de agresor) sau rolurile se pot inversa? Există vreo legătură între caracteristicile care îi definesc ca utilizatori de internet (durata de utilizare zilnică, varietatea activităților și nivelul de competențe digitale) și implicarea în *bullying* (*online* și *offline*) ca victimă și/sau ca agresor? Voi încheia prin analiza rezultatele obținute, avansând uneori câteva sugestii în privința politicilor publice care ar putea să diminueze fenomenul.

DESPRE RISCURILE INTERNETULUI

Dezvoltarea internetului și generalizarea accesului la „rețea” de la cele mai mici vârste a dat naștere la ample discuții cu privire la riscurile pe care acesta le aduce cu sine. În special pentru copiii utilizatori, accesul facil la pornografie, întâlnirea cu necunoscuți ca urmare a unui contact online, primirea și/sau trimiterea de mesaje (text, audio, video) cu conținut sexual sau hărțuirea și agresarea pe internet sunt considerate a fi riscuri ale internetului de care copilul trebuie, pe cât posibil, ferit. Totuși, cercetările arată că tinerii care au întâlnit cele mai multe riscuri pe internet sunt în mare parte aceiași cu cei care profită de oportunitățile internetului și, de asemenea, sunt cei cu un grad ridicat de reziliență (*i.e.* puțin susceptibili de a suferi un impact emoțional negativ, de a se simți deranjați în urma întâlnirii riscului) (Livingstone, 2008; Livingstone, 2012). Astfel că, una dintre soluțiile relativ facile de protejare a copiilor de efectele negative ale media – anume medierea parentală restrictivă, altfel spus restricționarea accesului la respectivul mediu (în cazul nostru, internetul) în termeni de timp sau de conținut – se dovedește a fi nedezirabilă, cât timp aceasta implică de asemenea privarea copilului de beneficiile internetului (Boyd, 2008; Buckingham, 2008). Mai mult, tocmai de teama unei astfel de reacții prea protectoare din partea părinților, mulți copii, victime ale unuia sau altuia dintre riscurile de mai sus, sunt reticenți în a informa părinții despre ceea ce li s-a întâmplat, dat fiind că posibila reacție a

adulților de a îi priva de respectiva tehnologie li se pare mai greu de suportat decât riscul în sine (P.S. Strom & Strom, 2006).

Un alt element adus în discuție în ceea ce privește „riscurile internetului” este distincția dintre ceea ce este considerat „riscant” (*risky*) și ceea ce este „dăunător” (*harmful*); altfel spus, distincția dintre ceea ce este asumat de către adulți ca fiind „cu potențial dăunător” și ceea ce este resimțit de către copiii ca atare, adică ceea ce îi face să se simtă deranjați, supărați (Hargrave & Livingstone, 2006; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Rezultă deci că, pentru a putea evalua cu adevărat unul sau altul dintre aceste riscuri, trebuie să avem o abordare sistemică în care, pe de o parte, să îl balansăm cu oportunitățile cu care ar putea fi asociat și, pe de altă parte, să analizăm impactul lui real asupra copiilor utilizatori de internet. Astfel, câteva dintre întrebările la care ar trebui să se răspundă înainte de a se evalua un risc sunt: este el resimțit de către copil ca fiind ceva supărător sau deranjant? Care este comportamentul adoptat de copil pentru a face față acelei situații odată întâlnite? Care sunt urmările întâlnirii acelui risc de către copil: sunt negative, pozitive (de tipul creșterii gradului de reziliență) sau neutre?

LOCUL CYBERBULLYING-ULUI PRINTRE ALTE RISCURI ALE INTERNETULUI

Conform clasificării operate în cadrul proiectului *EU Kids Online*, riscurile pe care copilul le poate întâlni pe internet pot fi clasificate după două dimensiuni. Prima dimensiune o reprezintă domeniul de manifestare al riscului, iar cea de-a doua o reprezintă locul sau rolul copilului în raport cu respectivul risc (pentru mai multe amănunte, vezi Livingstone & Haddon, 2009, 8 și Livingstone, Haddon & Görzig, 2012, 6). Astfel, după prima dimensiune există riscuri care se manifestă în domeniul agresivității, al sexualității, al valorilor și în cel comercial. După cea de-a doua dimensiune, riscurile pot fi „de conținut”, în care copilul este receptor (el primește și consumă un conținut cu potențial dăunător), „de contact”, în care copilul este participant (într-o activitate inițiată de un adult) și „de conduită”, în care copilul este actor (fie în postura de victimă, fie în cea de făptaș) (*ibidem*). Combinate, cele două dimensiuni formează o matrice care dă seama exhaustiv de riscurile pe care le poate întâlni copilul pe internet. În cadrul acestei matrici, *cyberbullying*-ul se află la intersecția domeniului agresivității cu riscurile de conduită (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Avem astfel o primă definiție a fenomenului studiat, dată din perspectiva încadrării acestuia printre alte riscuri ale internetului. Vom încerca în continuare, trecând rapid prin literatura despre *cyberbullying*, să definim fenomenul pe de o parte în relație cu *bullying*-ul tradițional și, pe de altă parte, în relație cu lumea digitală.

DISTINCȚII CONCEPTUALE: AGRESIVITATE, *BULLYING* ȘI *CYBERBULLYING*

Așa cum o indică și termenul – și cum remarcă unii cercetători – *cyberbullying*-ul este o formă de *bullying* care se manifestă prin mijlocirea tehnologiei digitale (Cassidy, Faucher, & Jackson, 2013; Lampert & Donoso, 2012). La rândul său, *bullying*-ul, încadrat între comportamentele agresive, are caracteristici proprii care îl definesc și diferențiază de alte tipuri de agresivitate. Astfel *cyberbullying*-ul este **1.** comportamentul agresiv; **2.** repetat în timp; **3.** făcut de un individ sau un grup de oameni împotriva unui individ sau grup; **4.** cu intenția de a răni; **5.** în condițiile unui dezechilibru de forțe între victimă(e) și agresor(i) (Olweus, 1993). Aceleași caracteristici se regăsesc și în *cyberbullying*, ceea ce îi face pe unii autori să considere că ceea ce le diferențiază pe cele două, anume mediul de manifestare (față în față sau prin tehnologie digitală), nu este de natură să schimbe în mod fundamental caracteristicile fenomenului (Cassidy *et al.*, 2013).

Alți autori consideră din contră că, prin mediul specific de manifestare, *cyberbullying*-ul capătă câteva caracteristici proprii. Astfel, pentru Grigg (2010), cerința de „dezechilibru de forțe” dintre victimă și agresor și cea a „repetiției” (actului) trebuie să fie reevaluate și reinterpretate pentru a se aplica *cyberbullying*-ului. Astfel, vechile variabile care defineau dezechilibrul de forță din *bullying* tradițional, anume vârsta, sexul și puterea fizică, par să nu mai aibă relevanță în mediul electronic unde anonimitatea și distanța fizică sunt caracteristici care definesc interacțiunea dintre persoane (Grigg, 2010; Smith *et al.*, 2008). Eventual, se poate accepta că în cazul *cyberbullying*-ului sunt necesare pentru agresor competențe sociale și digitale sporite (Kernaghan & Elwood, 2013), dar deținerea acestora nu îți garantează că ești ferit de a deveni victimă a *cyberbullying*, așa cum, în *bullying*-ul tradițional, o forță fizică sporită minimizează sau chiar elimină riscul de a deveni victimă.

Revenind la distanța fizică specifică interacțiunii digitale, aceasta acționează ca un dezinhibitor pentru agresor, deoarece lipsa contactului vizual cu victima elimină posibilitatea de a percepe eventuala suferință a acesteia și astfel de a empatiza cu ea, ceea ce ar putea duce la inhibarea comportamentului agresiv (Strom & Strom, 2006). Mai mult, medierea interacțiunii de către ecranul calculatorului, care conferă tinerilor siguranță și anonimat, îi face pe unii dintre ei să se simtă „eliberați” de normele de comportament și regulile morale ale societății, devenind astfel mai dispuși să adopte comportamente pe care într-o interacțiune față în față le-ar cenzura la presiunea societății (Hinduja & Patchin, 2008).

O altă caracteristică a *cyberbullying*, datorată tot depășirii spațiului fizic și trecerii în virtual este deterritorializarea actului (Li, Cross, & Smith, 2012). Dacă, *bullying*-ul tradițional era studiat preponderent cu referire la spațiul școlii și la locul de joacă – ceea ce avea implicații la nivelul politicilor sau reglementărilor pentru reducerea fenomenului – *cyberbullying*-ul pierde aceste limite spațiale și, de asemenea, pe cele temporale (Kernaghan & Elwood, 2013). Consecințele depășesc

problema cine și cum poate pedepsi un astfel de comportament (Strom & Strom, 2006), având implicații profunde asupra unei stări generalizate de nesiguranță pentru victimă, care practic la orice moment și în orice loc (inclusiv acasă, loc al tradițional al „siguranței”) poate să se simtă amenințată (Kernaghan & Elwood, 2013).

În ceea ce privește criteriul repetabilității actului în timp, există păreri conform cărora folosirea internetului ca mediu prin care are loc agresiunea imprimă acesteia automat caracteristica repetabilității prin caracterul public și cvasi-permanent al acestui mediu (Nocentini *et al.*, 2010). Astfel, audiența practic nelimitată – ca răspândire în populație, dar și ca durată de manifestare – a unui act de agresiune manifestat public pe internet îi conferă acestuia caracterul repetitiv (Valkenburg & Peter, 2011; Vandebosch & Van Cleemput, 2010). Concret, arată Grigg în studiul citat (2010, 145), împărtășirea publică în online a secretelor celorlalți (*outing*), difuzarea unor înregistrări ale victimei în situații jenante – cele mai cunoscute astfel de situații fiind „palmele vesele” (*happy slapping*) – sau difuzarea unor materiale (video, imagini, text) sexuale ale victimei (*sexting*) sunt forme de *cyberbullying* care vor dura atâta timp cât sunt circulate în rețea, indiferent dacă agresorul inițial mai este sau nu implicat în acel act de agresiune.

Cu această idee am ajuns la ultimul aspect adus în discuție de cercetători atunci când analizează comparativ *bullying*-ul tradițional față de *cyberbullying*, anume rolurile participanților. În ambele forme de agresiune există trei roluri bine determinate: agresorul/(ii), victima/(ele) și martorul/(ii). Dar, dacă în mod tradițional rolurile erau fixe, în *cyberbullying* martorii, prin faptul că circulă respectivul conținut în rețea, pot deveni agresori (Grigg, 2010; Kernaghan & Elwood, 2013). De multe ori, martorii au de la început un rol activ în *cyberbullying* prin faptul că ei sunt autorii înregistrării video care plasează victima în situații neplacute, înregistrare care ulterior va circula în rețea (Grigg, 2010).

Așa cum se poate observa, toate aceste studii pornesc de la o definiție construită de cercetători despre ce înseamnă *cyberbullying*. Un demers diferit a avut Dorothy Grigg (2010), care a încercat să releve din perspectiva copiilor și a tinerilor, dacă această terminologie este sau nu potrivită pentru a descrie actele de agresivitate care apar pe internet.

DISTINCȚII CONCEPTUALE: CYBERBULLYING, ONLINE BULLYING

Dacă până acum am încercat să diferențiem între *bullying*-ul tradițional și ceea ce am numit *cyberbullying*, a venit vremea să ne oprim puțin asupra acestuia din urmă, dat fiind că divergența de opinii și lipsa de consens în denotația acestui fenomen pare să fie regula de bază (Görzig & Frumkin, 2013). Deși este cea mai comună denumire pentru *bullying* realizat prin mijlocire tehnologică, *cyberbullying*-ul nu este totuși singurul termen utilizat, alături de el fiind folosiți

termenii de *electronic bullying*, *online bullying*, *internet harassment*, *online social cruelty* și lista ar putea continua (Neves & Pinheiro, 2010). Pentru unii autori, trecerea de la o denumire la alta se justifică prin dezvoltările tehnologice și schimbarea mediului folosit pentru agresiune (Neves & Pinheiro, 2010). Pentru alții însă, opțiunea pentru un termen este mai degrabă o problemă de alegere a celui care cuprinde cât mai multe dintre mediile prin care poate avea loc agresiunea (Kernaghan & Elwood, 2013) sau, în altă variantă, alegerea unui termen în defavoarea altuia să se datoreze prezenței sau nu a condițiilor mai sus menționate – spre exemplu, Grigg (2010) pledează pentru distincția clară între *cyber*-agresiune și *cyberbullying*, primul termen nefiind limitat de condiția repetitivității, fiind astfel mai larg și cuprinzându-l pe al doilea.

Pe parcursul acestui articol, mă voi referi în mod global la *cyberbullying* ca fiind acea formă de *bullying* care apare prin intermediul internetului și al telefonului mobil (Smith *et al.*, 2008), opus *bullying*-ului, care are loc față în față. Dar, dat fiind că în cadrul proiectului *EU Kids Online* ale cărui date le analizez s-au operaționalizat separat cele două tehnologii, voi face în continuare referire separat la una sau alta dintre formele de agresiune, iar pentru *bullying*-ul care are loc doar prin intermediul internetului voi folosi denumirea *online bullying* (Lampert & Donoso, 2012; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011).

DATE DESPRE RĂSPÂNDIREA CYBERBULLYINGULUI

Una dintre întrebările cercetătorilor legată de *cyberbullying* este dacă, odată cu răspândirea și generalizarea accesului la internet în rândul tinerilor, frecvența procentuală a acestui fenomen crește sau se menține la aceleași valori. Bineînțeles, la nivel teoretic și mai degrabă ca un ideal, poate fi gândită și posibilitatea ca, în timp, incidența acestui comportament printre tineri să scadă. O posibilă explicație pentru ultima ipoteză (explicație dată mai degrabă ca un joc al imaginației sociologice, dat fiind că nu există după știința noastră studii care să o testeze) ar fi că, odată cu dezvoltarea internetului și însușirea de către utilizatori a unui anumit cod de conduită specific acestuia, comportamentele deviate din online s-ar putea reduce prin faptul că ar fi mai degrabă denunțate și eventual sancționate de către posibilele victime. Revenind la întrebarea inițială, conform unei evaluări a literaturii existente pe această temă, rezultatele sunt încă divergente, existând studii care susțin ambele variante (Cassidy *et al.*, 2013). Conform aceluiași autori, ceea ce este însă de necontestat este creșterea atenției care i se acordă fenomenului, atât printre cercetători, cât și din partea mass-mediei și a decidenților responsabili cu politicile de siguranță în domeniul internetului sau cele care vizează copilul, în general.

Astfel, deși fenomenul este relativ nou, a apărut deja nu doar o literatură consistentă care descrie diversele studii empirice întreprinse pentru înțelegerea fenomenului la diferite momente și în diferite spații culturale, dar și mai multe

meta-analize ale acestei literaturi care încearcă evaluarea fenomenului global, relevanța metodologiei pusă în joc pentru investigarea lui, politicile care se impun pentru diminuare etc. (Cassidy *et al.*, 2013; Lampert & Donoso, 2012; Robert S. Tokunaga, 2010; Valkenburg & Peter, 2011).

Multitudinea de studii nu este însă de natură să ofere o imagine de ansamblu unitară asupra fenomenului, nici măcar în ceea ce privește răspândirea acestuia. Astfel, la nivelul victimelor, rezultatele raportate de diferite studii variază de la 4% la 46%, în timp ce, la nivelul agresorilor acestea variază mai puțin, între 11% și 33% (Lampert & Donoso, 2012). Ceea ce este sigur este faptul că *cyberbullying*-ul este mai puțin răspândit decât *bullying*-ul tradițional (Smith *et al.*, 2008). Dincolo de faptul că diferite studii au folosit metodologii diferite care au putut influența de asemenea rezultatele, proiecte transnaționale, cum este cel ale cărui date le folosesc în acest articol, au arătat că, la același moment al culegerii datelor și cu aceeași metodologie, în spații culturale diferite există diferențe majore în ceea ce privește probabilitatea întâlnirii unui risc sau a altuia (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Spre exemplu, la nivelul celor 25 de state cuprinse în cercetare, proporția copiilor care au declarat că în ultimele 12 luni au fost victimele unui act de *bullying* față în față a variat de la 9% (în Portugalia) la 43% (în Estonia), în timp ce pentru *online cyberbullying* răspunsurile au variat de la 2% (Italia și Portugalia) la 14% (în Estonia) (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011).

CINE SUNT VICTIMELE SI CINE SUNT AGRESORII?

Așa cum aminteam mai sus, în *bullying* precum și în *cyberbullying* sau în *online cyberbullying*, copiii pot lua oricare din cele trei roluri: agresor, victimă sau martor. Din motive care țin de rațiuni practice (i.e. intervenția adultului pentru diminuarea fenomenului sau a impactului suferit de victimă), studiile de până acum au focalizat mai degrabă asupra victimelor și a agresorilor, încercând să afle care sunt copiii mai predispuși să ia unul sau altul dintre roluri. În încercarea de predicție a fenomenului pe lângă considerarea variabilelor sociologice clasice (vârstă, sex, status socio-economic), a fost analizată de asemenea influența diferiților factori psihologici precum și a modelelor de consum media (în special internet).

Din nou, rezultatele sunt departe de a fi unitare. Astfel, un prim studiu care merită amintit arată că multe dintre victimele *cyberbullying*-ului sunt de asemenea victime ale *bullying*-ului tradițional (Smith *et al.*, 2008). Pe de altă parte însă, spre deosebire de *bullying*-ul tradițional – unde incidența fenomenului scădea odată cu vârsta copiilor și de asemenea erau implicați mai mult băieții – în *cyberbullying* probabilitatea unui copil (în special a unei fete) de a fi implicat atât în calitate de agresor cât și în calitate de victimă crește odată cu vârsta (Kernaghan & Elwood, 2013; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Dacă asupra vârstei există un minim acord, în privința influenței genului în implicarea în *cyberbullying* părerile sunt împărțite (Lampert & Donoso, 2012).

În privința factorilor psihologici, plecând din nou de la cercetări asupra *bullying* tradițional, unde studiile au arătat că doar poziția de victimă corelează spre exemplu, cu o stimă de sine scăzută, iar cea de agresor nu, s-a încercat să se afle ce se întâmplă în cazul *cyberbullying*-ului. S-a găsit astfel că o stimă de sine scăzută prezice implicarea în *cyberbullying*, atât pentru victimă cât și pentru agresor, primul rol corelând totuși mai puternic decât al doilea (Patchin & Hinduja, 2010).

În sfârșit, alte studii au găsit că există o corelație între utilizarea internetului, în termeni de timp, și statutul de victimă (nu și de agresor) în *cyberbullying* (Smith *et al.*, 2008).

OBIECTIVE ȘI REPERE METODOLOGICE

În acest articol voi analiza fenomenele de *bullying*, *cyberbullying* și *online bullying* în spațiul românesc, analiză ce va fi structurată de următoarele întrebări: cine sunt victimele și cine sunt agresorii în termeni de vârstă, sex și status socio-economic? Sunt copiii implicați în aceste fenomene „predispusi” unui anumit rol (de victimă sau de agresor) sau rolurile se schimbă, victimele devenind agresori și invers? Există vreo legătură între utilizarea internetului (definită prin durată și varietate a activităților) sau nivelul de competențe digitale și implicarea în *bullying* (*online* și *offline*) ca victimă și/sau ca agresor? Prezic caracteristicile psihologice și de comportament – măsurate cu ajutorul unei variante simplificate a scalei de măsurare a capacităților și dificultăților (SDQ, dezvoltată de Goodman *et al.*, 1998) – implicarea în această formă de agresivitate?

Pentru a răspunde la aceste întrebări voi analiza datele proiectului *EU Kids Online II* (coordonat de Sonia Livingstone și Leslie Haddon de la London School of Economics), date culese în 2010. Continuând primul proiect din serie (2006–2009) – în cadrul căruia a fost realizată o meta-analiză a tuturor cercetărilor pe această temă din 21 de țări – *EU Kids Online II* reprezintă cel mai amplu proiect transnațional de cercetare privind utilizarea internetului de către copii, cu un accent puternic pe riscurile pe care aceștia le întâlnesc în mediu online. În cadrul proiectului au fost investigați, folosindu-se o metodologie comună, 25 142 copii de 9–16 ani – împreună cu unul dintre părinți – din 25 de țări (Livingstone *et al.*, 2011). Chestionarele au fost aplicate față în față, la domiciliul copilului și au avut o parte de auto-completare pentru întrebările sensibile. Mai trebuie menționat de asemenea că, în partea de auto-completare, anumite întrebări nu au fost puse copiilor de 9–10 ani.

Dincolo de grija pentru adecvarea conținutului întrebării la nivelul de dezvoltare cognitivă și emoțională a copiilor (9–16 ani fiind o marjă destul de mare de vârstă, care implică cogniții, comportamente și emoții diferite), o altă provocare

cu care s-a confruntat acest proiect în calitate de proiect transnațional a fost traducerea chestionarului, astfel încât copiii din spații culturale diferite, vorbitori de limbi diferite, să înțeleagă întrebarea în același mod și deci răspunsurile să fie comparabile. Așa cum am explicat mai sus, în secțiunea dedicată definirii conceptelor de *bullying* și *cyberbullying*, acestea sunt greu traductibile în română (și în alte limbi). De aceea s-a optat pentru definirea situației printr-o frază introductivă², după care copiii erau întrebați dacă s-au întâlnit cu situația respectivă.

Înainte de a trece la analiza datelor, câteva foarte scurte precizări legate de miza și locul acestui studiu. Multe dintre întrebările de cercetare pe care le-am enunțat mai sus au făcut deja obiectul unor studii și articole cu referire la întreaga bază de date, la nivel european, confirmându-se sau infirmându-se anumite teorii generale. Ceea ce urmăresc însă cu acest articol este să creionez o imagine a situației din România. Aceasta este necesară în condițiile în care problema violenței printre tineri și mai ales a violenței din școli (și, prin extindere, violența printre elevi, unde se încadrează și respondenții noștri de 9–16 ani) atrage din ce în ce mai mult atenția factorilor de decizie și reglementare și este deseori pusă în relație cu diferite media (televiziune, internet, jocuri video). Astfel, de exemplu, Ministerul Educației are o Strategie Antiviolență la nivelul național și mai multe campanii de reducere a fenomenului și conștientizare a lui; de asemenea, Ministerul a dezvoltat la nivel național un sistem de monitorizare și raportare a violenței din școli. Mai mult, așa cum se întâmplă și în alte spații (Cassidy *et al.*, 2013), și în România subiectul este preluat de presă, care încearcă transformarea lui în problemă publică. Așa cum arătăm în altă parte (Velicu, 2011), această mediatizare nu își atinge întodeauna scopul dorit, deseori sucombând în panici morale. Acesta fiind contextul, ni se pare relevant și de interes un studiu de factură monografică, care să arate care este situația agresivității în rândul tinerilor români, *online* și *offline*. O astfel de imagine de ansamblu ar constitui baza de la care să se plece în următoare politici de intervenție pentru diminuarea fenomenului.

AMPLOAREA FENOMENULUI DE *BULLYING* ȘI *ONLINE BULLYING*

România este pe locul doi – după, dar comparabil cu, Estonia – dintre țările investigate în ceea ce privește atât *bullying*-ul (cu 41%, față de media europeană de 19%), cât și *cyberbullying*-ul, cu 13% față de media de 6% (Livingstone, Haddon,

² Fraza introductivă care definea situația de *bullying* (și pe cea de *online bullying*) în chestionarul *EU Kids Online* era următoarea: „Câteodată, copiii și adolescenții spun sau fac lucruri supărătoare sau deranjante /dureroase /neplăcute pentru alte persoane. Acest lucru se poate întâmpla chiar de mai multe ori în zile diferite și poate să includă: să necăjești pe cineva, să lovești sau să împingi pe cineva, să excluzi pe cineva intenționat. Oamenii pot fi supărători sau jignitori cu alte persoane: față în față (în persoană), pe telefonul mobil (mesaje, apeluri, videoclipuri), pe internet (*e-mail*, mesaje text, rețele sociale, *chat*-uri)”.

Görzig, & Ólafsson, 2011). Așa cum se poate observa din *Tabelul nr. 1*, din totalul copiilor din România utilizatori de internet, 41,1% au fost victime ale unei forme de *bullying*, 24,8% întâmplându-se față în față, 6,5% prin intermediul telefonului mobil și 13,4% pe internet. De asemenea, la toate formele de *bullying* se pot observa mici variații în răspunsuri care apar în funcție de sexul respondenților – fetele sunt, cu aproximativ 2 procente în plus, mai afectate decât băieții – și cu variabila status socioeconomic (SSE); niciunele dintre aceste variații nu sunt însă semnificative statistic. Corelații semnificative ($p < 0,001$), deși slabe, apar între toate formele de *bullying* și vârstă; astfel $r = 0,176$ pentru *bullying*-ul general, $r = 0,174$ pentru *bullying*-ul față în față (sau *offline*), $r = 0,175$ pentru *bullying*-ul prin intermediul telefonului mobil și $r = 0,160$ pentru *online bullying*.

Tabelul nr. 1

Distribuția – în funcție de sex, vârstă și status socio-economic (SSE) – a victimelor diferitelor forme de *bullying* printre copiii din România (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	Au fost victime ale unei forme de <i>bullying</i> în ultimele 12 luni	Aceasta s-a întâmplat...		
		... față în față (personal)	... pe telefonul mobil (mesaje, apeluri, videoclipuri)	... pe internet (<i>e-mail</i> , IM, rețele sociale, <i>chat</i> -uri)
Băieți	39,8%	24,0%	5,9%	12,3%
Fete	42,3%	25,8%	7,2%	14,7%
15–16 ani	53,5%	30,0%	10,1%	19,5%
13–14 ani	42,6%	23,3%	9,0%	15,8%
11–12 ani	38,5%	25,3%	4,6%	11,9%
9–10 ani	29,0%	20,3%	2,1%	6,3%
SSE ridicat	43,3%	26,5%	9,4%	12,5%
SSE mediu	40,4%	23,9%	5,9%	14,4%
SSE scăzut	41,0%	26,6%	5,2%	12,0%
Total	41,1%	24,8%	6,5%	13,4%

Altfel spus, cu cât copiii înaintează în vârstă, cu atât sunt mai predispuși la a fi victime ale unei forme de *bullying*, inclusiv a celei care are loc față în față. Acest rezultat este în dezacord cu mai vechile studii despre *bullying*-ul tradițional, unde copiii mai mici erau mai probabil să fie victime.

Tabelul nr. 2

Distribuția agresorilor – în funcție de sex, vârstă și status socio-economic (SSE) – în diferite forme de *bullying* printre copiii din România (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	Au agresat în ultimele 12 luni pe cineva	Aceasta s-a întâmplat...		
		... față în față (personal)	... pe telefonul mobil (mesaje, apeluri, videoclipuri)	... pe internet (<i>e-mail</i> , IM, rețele sociale, <i>chat</i> -uri)
Băieți	11,6%	6,8%	0,8%	3,8%
Fete	10,3%	5,4%	0,7%	5,2%
15–16 ani	18,5%	9,1%	2,2%	7,8%
13–14 ani	10,7%	7,1%	0,4%	3,1%
11–12 ani	5,8%	4,2%	0 %	2,9%
9–10 ani	8,5%	4,5%	0 %	4,0%
SSE ridicat	13,0%	5,9%	1,3%	7,2%
SSE mediu	10,4%	6,6%	,4%	3,1%
SSE scăzut	10,5%	5,3%	1,2%	5,8%
Total	11,0%	6,2%	0,8%	4,5%

La o analiză comparativă a victimelor și agresorilor se observă că, pentru toate categoriile de *bullying*, cei din urmă sunt mai puțini, în medie de 4 ori. Există două posibile explicații ale acestui rezultat. Pe de o parte, se poate bănuși o subraportare în ceea ce privește performarea agresivității, în oricare dintre formele sale, dat fiind că este un comportament nedezirabil social și – deși aceste întrebări erau în secțiunea de autocompletare iar copiilor li se spusese că răspunsurile lor nu vor fi citite de nimeni – este posibil ca respondenții să fi fost tentați să ascundă acest comportament pentru a-și „păstra fața” chiar și față de ei înșiși (Goffman, 2003). Pe de altă parte, este posibil ca agresorii să acționeze în acest fel asupra mai multor victime (de exemplu, în medie 1 la 4) și de aici să provină dezechilibrul.

Continuând comparația între victime și agresori, analiza a arătat că cele două categorii se suprapun în mare măsură. Astfel, la nivelul *bullying*-ului care apare față în față și al celui prin intermediul telefonului mobil există o corelație de $r = 0,246$ (cu $p < 0,001$), iar pentru *online bullying* corelația celor două categorii este de $r = 0,231$ ($p < 0,001$).

Revenind la profilul agresorilor, din *Tabelul nr. 2* se observă că, dacă în *bullying*-ul tradițional (sau pentru *bullying*-ul general, atât *online* cât și *offline*) proporția agresorilor băieți o depășește pe cea a fetelor, în *online bullying* lucrurile se inversează (totuși diferența rămâne mică în ambele situații). De asemenea, se mai observă că, deși nu mai variază linear, vârsta rămâne un predictor al agresivității atât față în față, cât și pe internet.

Un alt element despre care am vrut să văd dacă are o influență asupra implicării copiilor în *bullying* (ca victime și/sau ca agresori) este profilul de

utilizator de internet. Astfel am verificat dacă timpul petrecut pe internet, numărul mediu de activități în *online* și competențele digitale pe care le declară sunt corelate cu probabilitatea de a fi implicați în vreo formă de *bullying*.

Tabelul nr. 3

Indicele de corelație Pearson dintre implicarea în *bullying* și elementele care definesc portretul de utilizator de internet (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	Numărul de competențe digitale (total 8)	Timpul petrecut pe internet (min.)	Numărul de activități <i>online</i> (total 17)
Au fost victimele unei forme de <i>bullying</i> în ultimele 12 luni (da = 1, nu = 2)	$r = -0,114^{**}$	$r = -0,107^{**}$	$r = -0,222^{**}$
Au fost victime ale <i>bullying</i> pe internet (da = 1, nu = 2)	$r = -0,107$	$r = -0,135^*$	$r = -0,106^*$
Au agresat pe alți copii în ultimele 12 luni (da = 1, nu = 2)	$r = -0,148^{**}$	$r = -0,158^{**}$	$r = -0,150^{**}$
Au agresat alți copii în ultimele 12 luni prin intermediul internetului (da = 1, nu = 0)	$r = 0,103$	$r = -0,229^*$	$r = -0,108$

** Corelații semnificative la nivelul $p < 0,001$

* Corelații semnificative la nivelul $p < 0,05$

Așa cum se vede în Tabelul nr. 3, toate cele trei variabile sunt corelate, slab dar semnificativ statistic, cu implicarea în *bullying* în general, atât ca victimă, cât și ca agresor (rândurile 1 și 3 din Tabelul nr. 3). Corelația este de formă: cu cât crește numărul de activități, numărul de competențe sau timpul petrecut în *online*, cu atât crește și probabilitatea de a fi victime sau agresori în *bullying*.

Pe de altă parte, implicarea în *bullying*-ul *online* corelează statistic pentru copiii victimă cu timpul petrecut pe internet și cu numărul de activități *online*. Aceasta se poate explica prin teoria *rich get richer* (Kraut *et al.*, 2002), conform căreia odată cu creșterea activităților și a competențelor, copilul își asumă mai multe riscuri și prin asta își crește și mai mult competențele. De remarcat schimbarea semnului indicelui de corelație între timpul zilnic petrecut pe internet și implicarea în *online bullying* ca agresor. Astfel, rezultatele arată că, cel puțin pentru România, cu cât copilul petrece mai mult timp *online*, cu atât este mai puțin probabil ca el să fie agresor pe internet ($r = -0,229$, $p < 0,05$). Să fie acest rezultat o confirmare a ipotezei, avansate ca pură speculație mai sus, precum că generalizarea (aș spune chiar „naturalizarea”) utilizării internetului, poate duce la o diminuare a comportamentelor agresive *online*? Ideea merită o viitoare investigație.

În fine, un ultim aspect avut în vedere în creionarea portretului victimelor și agresorilor a fost cel legat de caracteristicile psihologice. Pentru evaluarea acestora din urmă a fost folosită scala SDQ, compusă din subscalele de măsurare a problemelor cu colegii, a problemelor de comportament, a problemelor emoționale și a percepției asupra propriei eficiențe în rezolvarea problemelor.

Tabelul nr. 4

Indicele de corelație Pearson dintre implicarea în *bullying* și caracteristicile psihologice (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	SDQ probleme cu colegii	SDQ probleme de comportament	SDQ probleme emoționale	SDQ total	Percepția asupra auto- eficienței	Căutarea de senzații
Au fost victimele unei forme de B în ultimele 12 luni	$r = -0.124^{**}$	$r = -0.163^{**}$	$r = -0.170^{**}$	$r = -0.204^{**}$	$r = -0.142^{**}$	$r = -0.232^{**}$
Au fost victime ale B pe internet	$r = -0,041$	$r = -0,071$	$r = 0,024$	$r = -0,036$	$r = -0.123^*$	$r = -0,088$
Au agresat pe alți copii în ultimele 12 luni	$r = -0.157^{**}$	$r = -0.257^{**}$	$r = -0.113^{**}$	$r = -0.238^{**}$	$r = -0.079^*$	$r = -0.253^{**}$
Au agresat alți copii în ultimele 12 luni prin intermediul internetului (da=1, nu=0)	$r = 0,117$	$r = -0,076$	$r = 0.199^*$	$r = 0,125$	$r = -0.238^*$	$r = -0,088$

** Corelații semnificative la nivelul $p < 0,001$

* Corelații semnificative la nivelul $p < 0,05$.

Tabelul nr. 4 ne arată că, pentru copiii din România utilizatori de internet, în ceea ce privește *bullying*-ul în general (oricare ar fi deci formele de manifestare), atât calitatea de agresor cât și cea de victimă corelează semnificativ cu dificultățile psihologice (pentru fiecare subscală SDQ în parte – primele trei coloane – și *per total* – coloana 4). De asemenea, cele două corelează cu autoeficiența percepută în a se descurca cu probleme ce apar și cu caracteristica legată de căutarea de senzații. La toate acestea sensul corelației este următorul: cu cât crește scorul respectivului indicator, cu atât e mai probabil să fie implicat în *bullying*. Implicarea în *bullying*-ul *online* este corelată statistic cu mai puțini indicatori ai caracteristicilor psihologice. Astfel, doar percepția asupra autoeficienței pare să prezică statutul de victimă a *bullying*-ului *online* (și aceasta într-o mică măsură, $r = 0,123$), în timp ce problemele emoționale și, la fel, percepția asupra autoeficienței, prezic statutul de agresor în *online*. Aceste date sunt coerente cu teoriile pe care le aminteam în prima parte a articolului, referitoare la faptul că, în bună parte, copiii care experimentează riscurile *online* sunt aceiași cu cei care dezvoltă o mai mare capacitate de reziliență și că deci trebuie încurajați și susținuți în demersul lor și nu restricționați. Se remarcă din nou semnul schimbat al indicelui Pearson pentru percepția autoeficienței și statutul de victimă și cel de agresor pe internet. De asemenea, notăm că, așa cum era de așteptat, copiii cu scor mare la măsurarea problemelor de comportament este mai probabil să fie implicați în agresarea altor copii ($r = 0,257$). Un alt predictor important, atât pentru statutul de victimă cât și pentru cel de agresor, este cel al căutării de senzații, rezultat de natură să repună în discuție politicile publice centrate pe imaginea copilului inocent, victimă pasivă a media. Așa cum se poate observa, din diferite motive (unele benefice, cum ar fi învățarea, dezvoltarea), copilul caută în mod activ senzații noi, ceea ce îl duce mai aproape atât de statutul de victimă cât și de cel de agresor.

**URMĂRILE PENTRU VICTIMĂ. SITUAȚIE DE RISC *VERSUS* EVENIMENT
DERANJANT**

Așa cum aminteam la începutul lucrării, una dintre principalele distincții introduse în *EU Kids Online II* – distincție care vine pe urmele unui întreg curent de reconceptualizare a copilăriei și considerare a copilului ca actor cu parte întreagă în interacțiunea cu media și nu doar ca receptor pasiv al unor conținuturi (Hargrave & Livingstone, 2006) – este cea între conținut riscant și conținut dăunător („risky and harmful”). Astfel că mi se pare necesar, pentru o imagine cât mai completă asupra fenomenului, să adaug analizei asupra copiilor implicați în acte de agresivitate și o analiză despre cum sunt resimțite aceste acte, în ce măsură copiii sunt deranjați de ele și care sunt copiii cei mai dispuși la a fi deranjați. Ca o ultimă secvență în cuprinderea fenomenului, asupra căruia însă nu mă voi opri dat fiind că aceasta a fost deja analizată într-un articol de sine stătător (László & Tőkés, 2013), ar mai fi analiza strategiilor puse în joc pentru a face față situației odată întâlnită și resimțită ca fiind deranjantă.

Tabelul nr. 5

Urmările resimțite de copii în urma experimentării situației de *online bullying* (baza de calcul: pentru prima întrebare, copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România* care au răspuns afirmativ la întrebarea dacă au fost în ultimul an victime ale *online bullying*-ului; pentru a doua întrebare, copiii de 11–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România* care au răspuns afirmativ la întrebarea dacă au fost în ultimul an victime ale *online bullying*-ului)

	Gândindu-te la ultima oară când s-a întâmplat așa ceva...				... cât timp te-ai simțit astfel?			
	... cât de supărat ai fost din cauza acestor lucruri?							
	Foarte	Destul	Un pic	Deloc	Am trecut imediat peste	Câteva zile	Câteva săptămâni	Câteva luni sau chiar mai mult
Băieți	17,5%	21,1%	45,6%	15,8%	60,0%	35,6%	4,4%	0%
Fete	14,9%	32,8%	50,7%	1,5%	51,7%	31,0%	10,3%	6,9%
15–16 ani	19,1%	27,7%	40,4%	12,8%	45,5%	40,9%	9,1%	4,5%
13–14 ani	11,8%	23,5%	58,8%	5,9%	66,7%	18,2%	12,1%	3,0%
11–12 ani	21,4%	28,6%	42,9%	7,1%	57,7%	34,6%	3,8%	3,8%
9–10 ani	6,7%	33,3%	60,0%	0,0%	NA*	NA*	NA*	NA*
SSE ridicat	7,1%	39,3%	46,4%	7,1%	56,0%	32,0%	8,0%	4,0%
SSE mediu	16,0%	25,3%	50,7%	8,0%	56,5%	32,3%	6,5%	4,8%
SSE scăzut	26,3%	21,1%	42,1%	10,5%	53,3%	33,3%	13,3%	0%
Total	16,3	27,3	48,2	8,2	55,4	32,6	8,3	3,7

* Întrebarea referitoare la cât timp s-au simțit afectați de întâmplare nu a fost aplicată (NA) copiilor de 9–10 ani.

Așa cum se poate observa din *Tabelul nr. 5*, cei mai mulți copii sunt „un pic” supărați de aceste întâmplări (48%). Aceștia sunt urmași de cei „destul” de supărați, de cei „foarte” supărați și, pe ultimul loc, de cei care declară că nu au fost deloc supărați de întâmplare. Acest *pattern* de distribuție este stabil la nivelul celor trei segmentări (după sex, după vârstă și după status socioeconomic), deși proporțiile variază, dar nu linear și semnificativ statistic. Rezultatele se deosebesc destul de mult de media europeană, unde 31% dintre copii sunt foarte supărați, 24% destul de supărați, 30% un pic supărați și 15% deloc (Livingstone *et al.*, 2011). Am spune că în România copiii sunt mai „grupăți” spre pozițiile centrale, mai ponderate, în detrimentul celor extreme. Diferența care însă îmi apare a fi remarcabilă între România și media europeană este cea care apare la modul de variație. Dacă pentru România, așa cum spuneam, nu există predictorii ai variației urmărilor suferite, la nivel european acestea variază linear cu statusul socio-economic (cei care declară că sunt „foarte supărați” sunt 42% cei cu status socio-economic scăzut, 32% mediu și 22% ridicat, Livingstone *et al.*, 2011). Cred că aceste date spun ceva nu doar despre urmările agresivității din mediul *online*, ci și despre societatea românească per ansamblu, neașezată încă, cu o mare mobilitate socio-economică în care comportamentele și cunoștințele (*e.g.* alfabetizare digitală, atitudine critică față de internet), despre care ne-am așteptat să fie asociate cu un anumit statut, nu se regăsesc la cei care ocupă respectivul nivel.

În ceea ce privește timpul pentru care copilul a fost afectat de întâmplare, dimensiune care măsoară și capacitatea de reziliență a copilului, în România datele arată că cei mai mulți (55%) trec imediat peste întâmplare, 33% sunt afectați câteva zile, 8% câteva săptămâni și 4% mai mult. Din nou, în pofida variațiilor existente pentru fiecare categorie, nu există corelații lineare clare care să descrie modul de variație. În schimb, la nivel european vârsta pare să prezică variația timpului pentru care copiii sunt afectați (cei care declară că trec imediat peste întâmplare cresc de la 38% la 11–12 ani, la 65% la 13–14 ani ajungând la 75% la 15–16 ani; Livingstone *et al.*, 2011a).

Revenind la eșantionul românesc, nivelul de supărare resimțit de copil nu este corelat deloc cu variabilele psihologice sau cu portretul de utilizator de internet, în schimb timpul pentru care această supărare este resimțită poate fi prezis (slab dar semnificativ statistic la nivelul $p < 0,05$) de aceste variabile. Astfel, această durată corelează cu indexul problemelor de comportament ($r = 0,208$), cu indexul problemelor emoționale ($r = 0,203$), cu dificultățile psihologice ($r = 0,226$) și cu indexul căutării de senzații ($r = 0,207$). De asemenea, cu cât timpul zilnic petrecut pe internet crește, cu atât scade durata în care resimt supărarea atunci când sunt agresați ($r = -0,224$).

CE SE POATE FACE? CÂTEVA CONCLUZII, SUGESTII ȘI ÎNTREBĂRI

Așa cum arătam mai sus, la o analiză comparativă a victimelor și agresorilor în *online* și în *offline* observăm că, de partea victimelor există un mai mare procent al fetelor în raport cu băieții. O explicație ar putea fi cea oferită de Lampert și Donoso (2012), conform căroră fetele sunt mai sensibile și mai predispuse să

percepă și să denunțe lucrurile „supărătoare”. Dar cum se poate explica în acest caz diferența mai mare care apare în mediul *online* între victimele fete și băieți? Să fie acest nou mediu mai propice unor segregări de gen care în mediul *offline* s-au diminuat în urma politicilor de promovare a egalității de gen și antidiscriminare? În acest caz poate că ar fi necesare o prelungire a acestor programe cu referire directă la viața în *online*, văzută ca fiind în prelungirea celei din *offline* și nu plasată dincolo de regulile acesteia.

În ceea ce privește variația statutului de victimă a *online bullying*-ului, cu vârsta, se remarcă inversiunea din datele noastre față de teoriile care descriau *bullying*-ul tradițional (cel față în față), unde copiii mai mici era mai probabil să fie victime. O posibilă explicație ar fi că vârsta și probabilitatea de a fi victimă a *online bullying*-ul sunt, ambele, corelate cu timpul zilnic petrecut pe internet (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011a; Görzig & Frumkin, 2013). Dar, așa cum se vede din datele de mai sus, același *pattern* de creștere a probabilității de a fi victimă odată cu înaintarea în vârstă se menține și în cazul *bullying*-ul față în față (20% la vârsta de 9–10 ani, 25% pentru 11–12 ani, 23% la 13–14 ani și 30% la 15–16 ani). Pe de altă parte, aceeași tendință, dar mult diminuată, există și la nivelul mediei europene (aici procentele sunt de 13, 13, 12 și 15 pentru grupa de vârstă 15–16 ani). Să fie oare aceste decalaje (între situația din România și cea de la nivel european, pe de o parte, și între diferitele grupe de vârstă la nivelul României, pe de altă parte) datorate de seamă pentru un nivel mult crescut de violență al societății românești, nivel care se manifestă din ce în ce mai mult odată cu înaintarea în vârstă a membrilor societății? Să fie oare vorba despre faptul că, odată ce se apropie de vârsta adultă, tinerii devin din ce în ce mai implicați în violență (ca victimă sau ca agresor), în timp ce vârsta copilăriei timpurii este ferită încă de acest flagel? Sau, rămânând la explicația de mai sus, odată cu vârsta, copiii sunt mai capabili să identifice și să denunțe acele comportamente abuzive și agresive cărora le cad victimă și nu atât că sunt mai expuși la ele, dar sunt mai integrați social în normele de denunțare a violenței? Problema merită să fie aprofundată, pentru că, oricare ar fi explicația, se cer intervenții active pentru îndreptarea situației.

În ceea ce îi privește pe agresori, așa remarca doar că, în funcție de variabila *statusul socioeconomic*, extremele sunt mai „active” decât mijlocul, iar cei mai agresivi sunt cei cu SSE ridicat (7,2%). Nu voi avansa nicio ipoteză explicativă, dat fiind că explicațiile pentru acest rezultat pot fi foarte diverse: de la explicații care iau în considerare prima formă de decalaj digital de primă generație (adică în termeni de acces la tehnologie) sau de a doua generație (adică în termeni de cunoștințe), la explicații mai largi, care să se refere la întreaga societate și acceptarea comportamentelor violente sau statutul de stat de drept și aplicarea legii. Totuși am atras atenția asupra acestui fapt pentru că mi se pare normal ca o eventuală politică de diminuare a fenomenului să fie sensibilă inclusiv la acest aspect socio-economic.

Dintre cei trei indicatori care au compus „portretul de utilizator de internet”, cel mai bine explică statutul de victimă (dar în general și nu neapărat în *online*)

numărul de activități de pe internet ($r = 0,222$). Acest lucru poate fi explicat prin faptul că cei care sunt mai deschiși la diversitate, la experimentări au și cel mai mare risc de a întâlni riscuri (*online* sau *offline*). Ipoteza este de altfel susținută și prin faptul că indicele căutării de senzații are la rândul său printre cele mai mari corelații (dintre indicii psihologici) cele cu statutul de victimă sau agresor ($r = 0,232$ și $r = 0,253$). Pentru statutul de agresor, așa cum era de așteptat, cel mai puternic predictor este indicele care măsoară problemele de comportament ($r = 0,257$). Percepția asupra propriei eficacități în rezolvarea problemelor este cel mai puternic predictor al lipsei comportamentului agresiv în *online* ($r = 0,237$), în timp ce problemele emoționale prezic un astfel de comportament ($r = 0,199$).

În final, o observație despre cum resimt copiii acest risc. Așa cum arătam mai sus, deși printre cei mai predispuși să se întâlnească cu această situație, copiii din România nu par a fi în mod deosebit deranjați de ea. Acest rezultat poate fi explicat în două feluri opuse, ceea ce face ca investigații ulterioare să fie obligatorii pentru înțelegerea completă a fenomenului. Astfel, putem crede că în România copiii au dezvoltat o mare capacitate de reziliență și fac față cu succes situațiilor cu potențial riscant. Acesta ar fi un lucru bun și nu ar trebui decât ca eventualele viitoare politici publice să continue această tendință, căutând să mărească și mai mult reziliența, eventual în paralel cu diminuarea comportamentului agresiv. Dar, la fel de bine, putem citi în acest rezultat o „blazare” a tinerilor, concomitent cu o „naturalizare” a violenței în societatea românească. În acest caz, în primă instanță ar trebui să se contribuie la conștientizarea caracterului deviant al violenței, chiar și în forma ei minoră, de harțuire, pentru că o diminuare a sensibilității față de violență poate duce la o creștere a permisivității față de ea ceea ce va duce la cea mai greșită atitudine față de ea, și anume indiferența.

BIBLIOGRAFIE

1. BOYD, D. (2008). Why youth ♥ social network sites: The role of networked publics in teenage social life. In D. Buckingham (Ed.), *Youth, Identity, and Digital Media* (p. 119–142). Cambridge: MIT Press. DOI (Digital Object Identifier): 10.1162/dmal.9780262524834.119.
2. BUCKINGHAM, D. (2008). *Youth, identity, and digital media*. The MIT Press.
3. CASSIDY, W.; FAUCHER, C. & JACKSON, M. (2013). Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and application to policy and practice. *School Psychology International*. DOI: 10.1177/0143034313479697.
4. GOODMAN R.; MELTZER H.; BAILEY V. (1998). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, p. 125–130.
5. GOFFMAN, E. (2003), *Viața cotidiană ca spectacol*, Comunicare.ro, București.
6. GRIGG, D.W. (2010). Cyber-Aggression: Definition and Concept of Cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), p. 143–156, DOI: 10.1375/ajgc.20.2.143.
7. HARGRAVE, A.M. & LIVINGSTONE, S. (2006). *Harm and Offence in Media Content* (Second Edition, New edition.). Bristol, Portland: Intellect Ltd.
8. HINDUJA, S. & PATCHIN, J.W. (2008). Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), p. 129–156. DOI: 10.1080/01639620701457816.

9. KERNAGHAN, D. & ELWOOD, J. (2013). All the (cyber) world's a stage: Framing cyberbullying as a performance. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(1), DOI: 10.5817/CP2013-1-5.
10. KRAUT, R.; KIESLER, S.; BONEVA, B.; CUMMINGS, J.; HELGESON, V. and CRAWFORD, A. (2002) «Internet paradox revisited», *Journal of Social Issues*, vol. 58, p. 49–74.
11. LAMPERT, C. & DONOSO, V. (2012). Bullying. În S. Livingstone, L. Haddon, & A. Görzig (Eds.), *Children, risk and safety on the internet* (p. 1–14). The Policy Press.
12. LÁSZLÓ, É. & TÓKÉS, G. (2013) Amenințări în spațiul online și strategiile de coping ale tinerilor din România. În *Revista română de sociologie*, nr. 5–6.
13. Li, Q., CROSS, D. & SMITH, P.K. (2012). *Cyberbullying in the Global Playground*. Wiley-Blackwell.
14. LIVINGSTONE, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society*, 10(3), p. 393–411, DOI: 10.1177/1461444808089415
15. LIVINGSTONE, S. & HADDON, L. (2009). «Kids online». *Opportunities and risks for children*. Bristol: The Policy Press.
16. LIVINGSTONE, S. (2012). Understanding the relation between risk and harm: Theory, evidence and policy regarding children's internet use (p. 1–17). Presented at the the 62nd Annual Conference of the International Communication Association, Phoenix.
17. LIVINGSTONE, S.; HADDON, L. & GÖRZIG, A. (2012). "Children, risks and safety on the internet". *Research and policy challenges in comparative perspective*. Bristol: The Policy Press.
18. LIVINGSTONE, S.; HADDON, L.; GÖRZIG, A., & ÓLAFSSON, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full findings*. London: London School of Economics.
19. NEVES, J., & PINHEIRO, L. de O. (2010). Cyberbullying: A Sociological Approach. *International Journal of Technoethics (IJT)*, 1(3), p. 24–34, DOI: 10.4018/jte.2010070103.
20. NOCENTINI, A.; CALMAESTRA, J.; SCHULTZE-KRUMBHOLZ, A.; SCHEITHAUER, H.; ORTEGA, R. & MENESINI, E. (2010). Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), p. 129–142, DOI: 10.1375/ajgc.20.2.129.
21. OLWEUS, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell.
22. PATCHIN, J.W. & HINDUJA, S. (2010). Cyberbullying and Self-Esteem*. *Journal of School Health*, 80(12), p. 614–621.
23. ROBERT S. TOKUNAGA (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), p. 277–287, DOI: 10.1016/j.chb.2009.11.014.
24. SMITH, P.K.; MAHDAVI, J.; CARVALHO, M.; FISHER, S.; RUSSELL, S. & TIPPETT, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), p. 376–385, DOI: 10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x.
25. STROM, P.S. & STROM, R.D. (2006). Cyberbullying by Adolescents: A Preliminary Assessment. *The Educational Forum*, 70(1), 21–36, DOI: 10.1080/00131720508984869.
26. VALKENBURG, P.M. & PETER, J. (2011). Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of Its Attraction, Opportunities, and Risks. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), p. 121–127, DOI: 10.1016/j.jadohealth.2010.08.020.
27. VANDEBOSCH, H. & VAN CLEEMPUT, K. (2010). Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11(8), p. 1349–1371, DOI: 10.1177/1461444809341263.
28. VELICU, A. (2011). Moduri de mediatizare în presa scrisă a problemei violenței televizuale. În *Revista română de sociologie*, nr. 5–6.